

KEYNES-RŐL, HÁBORÚ IDEJÉN

Életrajzi adalékok egy elméleti irányzat kialakulásához

ANDOR LÁSZLÓ

Amikor az elmélettörténet John Maynard Keynes nézeteinek kialakulását magyarázza, leggyakrabban az ún. 1929-33-as világgazdasági válság kerül szóba előzményként. Ez a beállítás igaz, ha a főmű (*A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*, 1936) megírásáról van szó, de nem helytálló, ha általában a keynes-i nézetrendszer kialakulása a kérdés. A főműben kifejtett és formalizált tézisek érlelődése felöleli a megelőző bő másfél évtizedet Keynes életében. A döntő lökést pedig, amely a hagyományos liberalizmustól eltávolította, a világháború adta meg.

Keynes ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek felnőtt életét két világháború is beárnyékolta. Mondhatnánk azt, hogy a kettő közül csak az elsőnek lehetett köze a szellemi útkeresés ösztönzéséhez, ez azonban nem felel meg a valóságnak. Keynes ugyanis azok közé tartozott, akik az első világháborút lezáró megállá-

podásokat nem tartották stabilnak, sőt egy újabb nagy háború eljövételét valószínűsítették.

Versailles-ban, ahol Keynes a brit delegáció pénzügyi szakértőjeként volt jelen, már nem volt kérdéses számára, amit negyedszázaddal később Polányi Károly így fogalmazott meg: „A tizenkilencedik századi civilizáció összeomlott”. Abban az értelemben, ahogy Polányiról ezt elmondhatjuk, Keynes nem volt a piacgazdaság kritikusa. A hagyományos liberalizmus felbomlása azonban számára vitán felül állt. Erre a nemzetközi rendszer átalakulása számára hamarabb szolgált bizonyítékokkal, mint a nemzeteken belüli politikai struktúrák. Az új helyzet pedig új feladatok elé állította a közgazdászokat is.

Előzmények

Bár Keynes a két világháború között írta legjelentősebb műveit, sok életrajzírója hangsúlyozza, hogy közgazdasági nézeteinek

alakulása, illetve általában vett kreativitása nem volt független ifjúkori kulturális közegétől. A híres Bloomsbury-csoport volt az a szellemi és baráti közösség, amelyben Keynes hosszú időn át menedéket talált a fárasztó közszereplések után. A csoport tagjai (Lytton Strachey, Duncan Grant, Virginia Woolf, Vanessa Bell és mások), többnyire írók és más művészek jelentették Keynes legszűkebb baráti körét. Már csak emiatt sem volt lehetséges, hogy Keynes közgazdaságtana a hűsvér valóságtól elszakított, absztrakt modellek közé zárkózzason.

A Bloomsbury-nek is volt előzménye, mégpedig a Cambridge-i egyetemen működő titkos társaság: az Apostolok. Ennek tagjai az igazság és a szépség keresésének, intellektuális vitáknak, valamint intim személyi kapcsolatok kialakításának szentelték idejüket. A társaság tagja volt Keynes idejében Lytton Strachey és Leonard Woolf, korábban pedig például Bertrand Russell és George Edward Moore is.

Az Apostolokhoz való csatlakozás fordulópontot jelentett életében, hiszen sok társa későbbi legközelebbi barátjává vált, és együtt alakították meg Londonban a város egyik terének nevét viselő Bloomsbury csoportot is. A társaság tagjai - Moore filozófiját követve - elvetették a konvencionális erkölcsöt, és helyette

az egyének közötti szeretetet, az emberi érintkezés örömét, az irodalom és képzőművészetek szépsége iránti érzékenységet állították előtérbe.

Cambridge-ben – diákként és fiatal oktatóként – Keynes még az ortodox közgazdaságtan híve volt, lelkesen magyarázta a mennyiségi pénzelméletet, és megingathatatlanul hitt a szabadkereskedelemben és a tőke szabad mozgásában. 1911-ben lett szerkesztője a világ vezető közgazdasági folyóiratának, az *Economic Journal*-nek. 1913-ban jelent meg első könyve, amelyet – hála az India Hivatalban töltött éveknél – az indiai pénzügyekről írt (*Indian Currency and Finance*). A tehetséges cambridge-i közgazdász és londoni baráti köre számára egyaránt traumát okozott a háború kitörése.

Az első világháború

Az első világháború tragikuma, hogy bizonyos értelemben a népakaratból fakadt (ezért nevezhetik egyes történészek kifejezetten „demokratikus” háborúnak). A megelőző években, évtizedekben fokozatosan vált egyre gyanakvóbbá, agresszívabbá, majd militaristává a nacionalizmus – az az eszmerendszer, amely a XIX. század derekán még a liberalizmussal összefonódva a progresszió egyik fűtőeleme volt.

A fiatal John Maynard Keynes (a háború kitörésekor harmincegy éves ifjú közgazdász) baráti köre megvetette a brit imperializmust, megvetette az erőszakot, és gyűlölte a háborút. Nehezen vették tudomásul, hogy Keynes 1915-ben visszatért a bürokráciába: ezúttal a pénzügyminisztériumban vállalt állást, a hadigazdaság kérdéseivel foglalkozott, az ország deviza- és importügyeit kellett összehangolnia. Ebben az időszakban ismerkedett meg számos vezető politikussal, ám irántuk különösebb tiszteletet nem tanúsított. Egyszer például Lloyd George-nak a szemébe mondta, hogy a francia pénzügyekről kifejtett nézete "marhaság" ("rubbish", szó szerint szemét).

Az igazi konfliktust azonban nem a feletteseivel való viszony, hanem a háború megítélése jelentette számára. Egyfelől minden energiáját a háborús erőfeszítés sikerének szentelte. Másfelől azonban – Bloomsbury szellemében – érezte, hogy a háború örökség, és a velejáró mérsárlás semmivel sem igazolható; az öldöklést mielőbb be kell fejezni, ha lehet, "győzelem nélküli béke" útján. Amikor bevezették az általános hadkötelezettséget, lelkiismereti okokra hivatkozva mentességért folyamodott, ám azt elsősorban azért kapta meg, mert a minisztériumban végzett munkája nemzeti érdeknek mi-

nősült. Barátai előtt gyakran kényszerült magyarázkodásra, hiszen tevékenységével maga is az egyik hadviselő felet segítette.

A háború befejeződése után Lloyd George kíséretének tagjaként részt vett a versailles-i tárgyalásokon. Hamar elkésérítette azonban az, hogy a háború és a béke pénzügyi oldalát értő politikusok is elvesztették realitásérzéküket, és elfogadták a bosszúvágtyól fűtött franciák által diktált feltételeket. Keynes lemondott a tárgyalódelegációban viselt tisztségéről, és még 1919-ben kiadta *A békeszerződés gazdasági következményei* című könyvét. Ezzel kiváltotta a politikai elit gyűlöletét, de egy csapásra országosan ismert személyiséggé vált. Olyan, akinek érveit lehet bírálni vagy elfogadni, de mindenképpen ismerni kell.

E szenvedélyes vitáirban részletekbe menő számítások alapján mutatta ki, hogy a Versailles-ban kialakított békefeltételek nem tartós békét és prosperitást hoznak Európa népeinek, hanem éppen hogy gazdasági válságokat, instabilitást, és valószínűleg forradalmakat vagy háborúkat. A politikusok nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy Németországból annyi jóvátételt próbáljanak kisajtolni, amennyit csak lehet; Keynes viszont látta, hogy ez a mohóság leginkább az európai kereskedelem megbénítására lesz jó. A könyv megjelenése előtt

lemondott minisztériumi állásáról, de egyszerre a brit közélet mindenki által ismert résztvevőjévé vált.

A versailles-i konferencia résztvevőjeként Keynes úgy látta, hogy Wilson 14 pontja, amely a békés és kiegyensúlyozott nemzetközi rendszer kialakítására volt hivatott, "mindenki számára az önáltatás intellektuális eszköze lett" (Keynes, 1991: 85.). A győzteseket nem érdekelte, miként fog alakulni Európa jövője, és nem törődtek azzal sem, miből fognak megélni a kontinens népei. A győztesek a lehető legkegyetlenebb megtorló intézkedésekben egyeztek meg, miközben Németország fizetőképességének tudományos vizsgálata szóba sem kerülhetett, és a sokrétű társadalmi és politikai következményeket sem mérlegelték.

A Versailles-ban létrehozott Jóvátételi Bizottságot gyakorlatilag diktatori hatalommal ruházták fel minden rendű és rangú német tulajdon fölött. Nagyszámú tulajdonjog és érdekeltség birtokosává vált hatalmas területeken, ellenőrizhette Németország külkereskedelmét, valamint az abból származó devizát. Hogy a bizottság "valamiféle gondolkodás- és célkitűzésbeli változás révén nem alakítható-e át az elnyomás és kifosztás eszközéből Európa gazdasági tanácsává", értelmetlen költői kérdésnek tűnt. Jogállását ugyanis úgy határozták meg,

hogy a legyőzött országokat csődbe ment vállalatokként a hitelezők hasznára szabadon igazgathassa, és alkalmas legyen Németországtól évről évre kicsikarni a lehető legnagyobb összeget.

A szerződés aláírásával "Németország gyakorlatilag kötelezte magát arra, hogy örök időre átadja a szövetségeseknek termelési többletét", más szóval vállalta, hogy "évről évre, az idők végezetéig elevenen megnyúzzák" (Keynes, 1991: 195). Keynes egyetértett a Német Pénzügyi Bizottság azon megjegyzéseivel, miszerint a Jóvátételi Bizottság "összehasonlíthatatlanul nagyobb jogkörrel fog rendelkezni Németországban, mint amilyennel a német császár valaha is rendelkezett", s ekképpen "a német demokráciát éppen abban a pillanatban semmisítik meg, amikor a német nép súlyos küzdelem után neki akart fogni a demokrácia fölépítésének - s éppen azok a személyek semmisítik meg, akik a háború egész ideje alatt unosuntalan azt hangoztatták, hogy a demokráciát akarják elhozni nekünk." (idézi Keynes, 1991: 241)

Keynes tehát előre látta, hogy a karthágóinak szánt szerződés a háborúhoz mérhető pusztítást ígér a kontinensnek. "Gyöngé termelékenységgű, munkanélkülségtől sújtott, belső viszályok és nemzetközi gyűlölködések, harcok, éhezés, fosztogatás és hazudozás által megosztott, febmoló-

félben levő Európa áll előttünk” - írta alig egy évvel a fegyverek elhallgatása után (Keynes, 1991: 270). Azt is világosan látta, hogy a békeszerződés szövegezői milyen nagy mértékben felelősek az elkövetkező szörnyűségekért, amelyekről csak később derült ki, hogy konkrétan a polgári demokrácia felszámolását és a fasizmus döntő áttörését hozták a legyőzött országok mindegyikében. ”Ha tudatosan Közép-Európa nyomorba döntésére törekszünk, akkor - merem állítani - nem marad el a bosszú sem” (Keynes, 1991: 288) - írja, és többször is figyelmeztet, hogy a gátlástalan kirablás visszahatása megingathatja a nyugat-európai demokráciák társadalmi rendjét is.

Az 1914-19 közötti tapasztalatok Keynest pacifistává tették mind a nemzetek, mind az osztályok közötti harc tekintetében. A ”Békeszerződés” azonban egyúttal arról tanúskodik, hogy Keynes pacifizmusa ekkor már messze túllépett a moralizálás szintjén, és eljutott a konfliktus és az erőszak gazdasági gyökereinek feltárásához. Elméleti szempontból azonban még egy további hozadéka is van a ”Békeszerződés”-nek: ez pedig a belpolitikai stabilitás nemzetközi feltételek függvényében történő vizsgálata, vagy másképpen a nemzetbiztonság és a szociális biztonság –általában külön-külön kezelt szem-

pontjainak – potenciális összekapcsolása.

Robert Skidelsky értékelése szerint Versailles hatására vált Keynes közéleti szereplővé, sőt valódi „politikai közgazdásszá”. Vitairatát hivatalos körökben felháborodás fogadta, de a következő évek eseményei, a ”válságos évtizedek” Keynes érvelését igazolták. Az Egyesült Államok elnöke 1923-ban bizottságot hívott össze az európai pénzügyi állapotok normalizálása érdekében. Az ennek nyomán 1924-ben meghirdetett Dawes-terv a német központi bank átszervezése útján hozzájárított a márka stabilizálásához, és egyidejűleg radikálisan lefelé korrigálta a jóvátételi számlát. 1929 után pedig a jóvátétel története feloldódott a világválságban. Keynes analízisét azonban nemcsak a Dawes-bizottság tevékenysége igazolta. Ő már 1919-ben tisztában volt azzal, hogy a békeszerződésben foglalt gazdasági feltételek elősegítik, hogy Németországban egy a korábnál is agresszívabb és militaristább erő kerüljön hatalomra. Ezt a következtetést nem lehet másnak, mint látnokinak értékelni.

A második világháború

Amikor a német fenyegetés a harmincas évek második felében egyre közelebbé vált, Angliában nagy vita folyt arról, hogy mit

kellene tenni ebben a helyzetben. Keynes állásfoglalása elég egyértelmű volt. Elutasította a Hitler megbékítésére irányuló törekvéseket, de nem értett egyet az ország felfegyverzését ellenző pacifistákkal sem. Mindez magyarázza, hogy amikor Winston Churchill vezetésével koalíciós kormány alakult, Keynes is aktívan kapcsolódhatott be a politikába. Megromlott egészségi állapotának tulajdonítható, hogy miniszteri vagy más magas állami hivatalt nem vállalt. A kormány és a pénzügyminisztérium tanácsadójaként tevékenykedett, a háború finanszírozását irányította. 1942-ben a Bank of England igazgatótanácsának tagja lett, és felsőházi tagságot kapott VI. György királytól.

A háború alatt Keynes többször járt az Egyesült Államokban, ahol azonban már nemcsak az Angliának nyújtandó amerikai hitelekéről, hanem a háború utáni világgazdasági rendről is folytak tárgyalások. Ennek kidolgozását Rooseveltnél már rögtön Pearl Harbor után elindította. Ifj. Henry Morgenthau pénzügyminiszter 1941. december 14-én kérte fel helyettesét, Harry Dexter White-ot, hogy dolgozza ki egy "szövetségesek közötti stabilizációs alap" tervét. White mint közgazdász addigra már egyértelműen Keynes követőjének számított. Egyetértés volt közöttük abban, hogy a tervezett

konferencia feladata megakadályozni a megelőző három évtized végzetes gazdaságpolitikai hibáinak megismétlődését.

Az első ilyen hiba (Keynes szerint bűn) az volt, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésben Németországra irreálisan nagy jóvátételt szabtak ki. Németország kiszípolozásának következménye a gazdaság és a társadalom dezintegrálódása, és végső soron a fasizmus uralomra jutása volt. Keynes és White egyetértettek abban, hogy ezúttal el kell kerülni a tőke kivonást a legyőzött országok gazdaságából, sőt kedvezményes tőkeinjekcióval kell elősegíteni a stabilizációt és a demokrácia megszilárdulását. A másik alapvető hiba az aranystandardhoz való visszatérési kísérlet volt, és az, hogy amikor - a világválság idején - végképp világossá vált a rendszer tarthatatlansága és időszerűvé egy új nemzetközi fizetési rendszer felállítása, a bajba jutott kormányok képtelenek voltak együttműködni. Ehelyett a nemzeti valuták versengő leértékelésével kívántak előnyhöz jutni a nemzetközi piacon. Az eredmény a nemzetközi kereskedelem szétzilálódása lett, ami megnehezítette a válságból való kilábalást.

1944-ben egyetértés volt a szakértők között arról, hogy a versengő valutaleértékelést el kell kerülni, és egy közös alaphoz kell lehetővé tenni a kiigazítási idő-

szakok áthidalását azoknak, akik átmeneti fizetésimérleg-problémákkal küzdenek. A valutaárfolyamokat a lehetőségek szerint stabilizálni kell, aminek konkrét megoldása az lett, hogy a dollár árát határozták meg aranyban, a többi valuta árfolyamát pedig a dollárhoz viszonyítva állapították meg, szűk sávokat hagyva a feltétlenül szükséges korrekcióknak. A forrásáramlással kapcsolatos feladatokra létrehozták a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (Világbank), a fizetési mérlegek és valutaárfolyamok gondozására pedig a Nemzetközi Valutaalapot.

Szándékai szerint Keynes egy olyan pénzügyi architektúrát kívánt emelni, amely megfelelő hátteret tud biztosítani ahhoz, hogy a kormányok a teljes foglalkoztatást célzó politikát folytathassanak. Ennek összefüggését a háborúk megelőzésével már korábban kifejtette az *"Általános elmélet"*-ben, az alábbiak szerint. „A háborúnak sokféle oka van. Diktátorok és más olyan emberek, akik számára kellemes izgalmat nyújt a háború – vagy legalább a kilátásai – könnyen kihasználhatják népük természetes harci ösztöneit. De a szenvedélyek tüzére az olajat a gazdasági tényezők öntik, nevezetesen a túlnépesedés és a piacokért folyó verseny. (...) Ha azonban az államok megtanulják, hogyan biztosíthatják belső gazdaságpolitiká-

jukkal a teljes foglalkoztatást (ehhez hozzá kell tennünk: ha a népszaporodásuk trendjét is ki tudják egyensúlyozni!), akkor nem kell semmiféle olyan fontos gazdasági erővel számolnunk, amely szembeállítaná valamely ország érdekeit a szomszédaiéval.” (Keynes, 1965: 406)

Az Egyesült Nemzetek pénzügyi konferenciájának előkészületei konstruktív légkörben folytak, magára az értekezletre pedig 1944 júliusában került sor Bretton Woods-ban. A háború végéhez közeledve azonban egyre nagyobb nyomás az Egyesült Államok tárgyaló delegációjára, hogy minél kisebb összeggel kötelezzék el magukat a nemzetközi intézményekben, és minél nagyobb amerikai ellenőrzést biztosítsanak a döntéshozatalban és a források felhasználása fölött. A Lord Keynes által javasolt összegeket tehát alaposan lefaragták a tárgyalások során, és természetesen szó sem lehetett az általa javasolt világvalutáról sem.

Végeredményben tehát Lord Keynes egy olyan nemzetközi intézményrendszer felállítását javasolta, amelyben virágozhat az egyéni kezdeményezés. Szerinte a nemzetközi gazdaság működését szabályozó tevékenység általános elveit kellett volna lefektetni. A Valutaalap bizonyos lehívási jogokat hozott volna létre, de csak a legkivételesebb esetekben avatkozott volna be azok felhasználá-

sába. "Az amerikaiak minden egyes tranzakcióra aprólékos eljárási szabályokat hoztak volna. E hosszadalmas konfliktus során – úgy tűnik, -- éppen hogy Keynes küzdött a szabadság filozófiájáért a parancsuralmi filozófiával szemben" – írja Harrod (1972: 675). Lord Keynes a kialakuló kompromisszumhoz igyekezett jó képet vágni, és legalább értékelni a részeredményeket. Ennek ellenére az amerikai politika rövidlátása – lelkileg és fizikailag egyaránt – eléggé megviselte, és július 19-én, egy Morgenthau-val elköltött vacsora után enyhe *szívrohamon esett át*.

A vég

A Világbank és a Valutaalap első közgyűlését 1946 tavaszán tartották a Georgia állambeli Savannah-ban. Feleségével együtt Lord Keynes is a meghívottak között volt, ám a közgyűlés látványa egyáltalán nem volt kedvére való. A két intézmény alkalmazottai fizetésének megállapításától kezdve a döntéshozatali mechanizmus kialakításáig mindenütt az amerikai érdekek érvényesültek, mindenütt az ő hatalmi pozícióik lettek bebiztosítva. Keynesnek eszébe jutott, hogy kritikusai mindig azt hajtogatták: "Meg fogja látni, hogy az amerikaiak csak arra várnak, hogy az angolok egy nemzetközi egyezmény keretében, az Egyesült Ál-

lamok együttműködésére számítva lemondjanak birodalmi ígényeikről. S ha ezt aláírták, már nem lesz szó együttműködésről, hanem mindenki azt fogja csinálni, amit az amerikaiak mondanak." (Harrod, 1972: 675)

Keynes igazából csak a New Deal megerősödése és a háború időszakában lett híve annak, hogy a nemzetközi pénzügyi stabilitást az Egyesült Államokra építsék fel. Amint az a húszas évek munkáiból is kiderül: az évtized féktelen spekulációja, tetézve az 1929-es összeomlással, egyértelműen az ellen hatott, hogy a brit gazdaságot szorosabban hozzákössék az amerikaihoz (Hansen, 1965: 248). A spekuláció teljhatalmához képest még a birodalom keretei is ésszerűbb megoldásnak tűntek. A háború alatt azonban már egy másfajta Amerikával volt dolga, és úgy vélte: próbáljuk meg, hátha menni fog! Nem ment. Ezúttal azonban már nem vonulhatott ki tüntetőleg, mint tette 1919-ben. Akkor ő csak egy mellékszereplő volt, most viszont annak a rendszernek a legfőbb megalkotójaként köszöntötték, amely valójában idegennek tűnt számára.

Savannah-ban Keynes feltűnően ingerlékeny volt. Mások másodrendűnek tartott ügyek is azonnal feldühítették. Bizonyossá vált ugyanis számára, ami Bretton Woods-ban még csak sejtető volt, és amit korábban csak a

kétkedők hajtogattak, hogy tudniillik az amerikaiak az új multilaterális szervezeteket saját politikájuknak alárendeltek, alapvetően az amerikai érdekek képviselőiként kívánják felhasználni. Keynes számára ez volt a vég: romokban látta heverni mindazt, amiért harminc éven át küzdött, és ami kompromisszumokkal bár, de még két évvel korábban is lehetségesnek tűnt. Tapasztalatait így összegezte: "Azért mentem Savannah-ba, hogy találkozzak a világgal; de csak egy zsarnokot láttam." (Idézi Harrod, 1972: 757) Március 18-án, amikor vonattal visszaindultak Washingtonba, Keynes-t újabb súlyos szív-roham érte.

Keserű szájjal, fájdalmasan vette tudomásul a Bretton Woods-i intézmények sorsát.

Feljegyzéseket is írt arról, hogy Nagy-Britanniának ki kellene vonulnia a Nemzetközi Valutaalaptól, amely alkalmatlanná vált eredetileg meghatározott feladatainak ellátására. Aztán meggondolta magát, és még elmondott egy beszédet a Lordok Házában arról, hogy milyen fontos Nagy-Britannia és az egész világ számára a Valutaalap. Húsvétra visszavonult tiltani birtokára. Vasárnap, 1946. április 21-én reggel *szívroham* következtében elhunyt.

A halála előtti években tehát Keynes már tudta, hogy a következő évtizedek legsúlyosabb nemzetközi problémájának forrása az amerikai hegemonizmus lesz. Valószínűleg nem sejtette, hogy ez a korszak ilyen sokáig fog tartani.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR László [1992] Keynes és az új világregend, in. *Népszabadság*, március 8.
- ANDOR László [1996a] Keynes halála, in. *Népszabadság*, március 26.
- Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, ed. by Philip ARESTIS and Malcolm SAWYER, Aldershot: Edward Elgar
- FÖLDES György szerk. [1996] *Akik nyomot hagytak a XX. századon*, Budapest: Napvilág Kiadó
- ANDOR László [1996b] *Szabadság és biztonság. Politikai arcképvázlat John Maynard Keynesről*, in. Földes szerk.
- CHICK, Victoria [1992] John Maynard Keynes, in. *A*
- GALBRAITH, John Kenneth [1977] *The Age of Uncertainty*, London: BBC-André Deutch
- HANSEN, Alvin H. [1965] *Útmutató Keyneshez*, Budapest: KJK
- HARROD, Roy F. [1972] *The Life of John Maynard Keynes*,

- Harmondsworth: Pelican Books
- KEYNES, John Maynard [1965] *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*, Budapest: KJK
- KEYNES, John Maynard [1991] *A békeszerződés gazdasági következményei*, Budapest: Európa Könyvkiadó
- POLÁNYI Károly [1997] *A nagy átalakulás*, Budapest: Mészáros Gábor kiadása
- SKIDELSKY, Robert [1993] Keynes and the left, in. *New Statesman and Society*, április 16.
- WACHTEL, Howard M. [1990] *The Money Mandarins: The Making of a Supranational Economic Order*, Pluto Press, 1990